

Romana Trusinová

Zora Bútorová et al.: Štvrtý rozmer tretieho veku: desať kapitol o aktívnom starnutí

Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. 2013. 366 s.
ISBN 978-80-89345-44-1.

Kniha *Čtvrtý rozměr třetího věku*, která vyšla v roce 2013, je výstupem dvou půlročních projektů slovenského Institutu pro veřejné otázky. Autorský kolektiv pěti socioložek a sociologů pod vedením Zory Bútorové si předsevzal přispět knihou k pochopení důležitosti aktivního stárnutí pro slovenskou společnost a přinést zjištění, která pomohou objasnit důvody zaostávání Slovenska v implementaci konceptu aktivního stárnutí. Kniha je určena pro čtenáře z řad široké veřejnosti – politiky, novináře, sociální pracovníky, učitele, studenty i laiky se zájmem o téma stárnutí. Tomu odpovídá charakter textu. Jedná se především o empirickou studii založenou na srozumitelně prezentovaných výsledcích několika sociologických výzkumů i „tvrдых“ demografických či ekonomických ukazatelů, kterou si může přečíst skutečně každý. Knihu tvoří předmluva a deset kapitol. Nejprve krátce k obsahu jednotlivých částí, poté budou zmíněny přínosy knihy, ale také limity, které jsou v knize patrné.

V předmluvě autorka shrnuje informace o demografických trendech stárnutí populace a v tomto kontextu zdůrazňuje význam aktivního stárnutí. To by mělo být řešením, jak zajistit kvalitnější život (nejen) pro starší generace, jak zmírnit ekonomické a sociální problémy související se stárnutím populace a jak podpořit mezigenerační smír. Aktivní stárnutí je definováno jako snaha o kvalitní, zdravý a nezávislý život starších díky delšímu setrvání na trhu práce, aktivní participaci na společenském dění, snižování věkové diskriminace a podporování mezigenerační solidarity. Primárně je přitom tento koncept zaměřen na osoby v takzvaném „třetím věku“, tedy v období života, kdy mají potenciál a předpoklady vést aktivní způsob života v tomto duchu. V souvislosti s tím jsou analýzy uvedené v dalších kapitolách nejčastěji zaměřeny na osoby v předdůchodovém nebo těsně důchodovém věku (většinou 45–64 let).

Po předmluvě následuje deset kapitol:

1. *Starší lidé mezi námi: rovnost šancí, a nebo diskriminace?* Autorka v této kapitole analyzuje postoje veřejnosti ke starším lidem, jejich zkušenosti s věkovou diskriminací a názory lidí na řešení současného stavu. Využívá i mezinárodní srovnání na základě výzkumu Eurobarometr. V závěrech dochází k tomu, že starší lidé jsou na Slovensku diskriminováni, ale přístup k řešení ageismu je zde spíše pasivní, přičemž žádná ze stran nevyvíjí dostatečné úsilí na zmírnění problému.

2. *Fakta, která nepustí: jak stárne populace Slovenska.* Zde je představena podrobná demografická analýza stárnutí slovenské společnosti, ze které vyplývá, že zatímco dnes je Slovensko jednou z nejmladších zemí Evropy, za několik desetiletí to bude zcela naopak. Autorka se zabývá i rozdíly ve stárnutí mužů a žen a nabízí i mnoho dalších detailních informací o demografické stránce věci.
3. *Věk a zdraví: Aktivní stárnutí musí být zdravější.* Kapitola předkládá ukazatele zabývající se subjektivním zdravím populace v závislosti na věku, nejčastější nemoci a zdravotní komplikace, informace o životním stylu (kouření, pití alkoholu, sportování) a podobně. Z výsledků vyplývá, že zdravotní stav Slováků je v mezinárodním srovnání horší, průměrná zdravá délka života dosahuje jen 52 let, přičemž průměr EU je o deset let vyšší. Hlavní důvody jsou dle autorky nedostatečná péče Slováků o zdraví a špatné pracovní podmínky.
4. *Životní etapy a věk očima veřejnosti.* Zkoumána je věková identita Slováků, vnímané věkové hranice životních fází a případné důvody, proč se někteří lidé cítí starší nebo mladší než jejich vrstevníci. Z výsledků mimo jiné vyplývá, že Slováci vnímají začátek stáří brzy (57 let) a že posun legální hranice věku odchodu do důchodu, ke kterému na Slovensku došlo před deseti lety, postupně mírně oddaluje vnímaný začátek stáří.
5. *Věk a odchod do důchodu.* Kapitola se zabývá procesem odchodu do důchodu a strategiemi lidí v souvislosti s tímto přelomem. Hlavním zjištěním je, že slovenská veřejnost zaujímá negativní postoj ke zvyšování důchodového věku. Autorka zde staví proti sobě koncepty „práva na včasný odchod z pracovního trhu“ a „práva na práci ve vyšším věku“. Ze sociologických výzkumů přitom jasně vyplývá, že Slováci se ztotožňují spíše s prvním z těchto konceptů. Většina považuje za optimální odejít do důchodu okamžitě po získání nároku. Největší motivací pro práci v důchodu je finanční stránka věci. To dohromady ilustruje bariéru v implementaci základního předpokladu naplnění konceptu aktivního stárnutí, tedy delší participaci na pracovním trhu.
6. *Starší lidé a práce.* Kapitola se zabývá prací starších zaměstnanců a čerstvých důchodců (skupiny 45–64 let). Je popsáno, jaká je zaměstnanost lidí v předdůchodovém věku i pracujících důchodců, v jakých odvětvích pracují, jaké mají smlouvy, jaké jsou jejich příjmy a podobně. Celkově autorka popisuje, že vzhledem k prodlužování hranice odchodu do důchodu narůstá počet starších pracovníků, kteří se musí vyrovnávat s celou řadou těžkostí, na které ani oni sami, ani zaměstnavatelé a veřejnost nebyli připraveni. Zároveň ale z výsledků vyplývá, že starší pracující jsou vesměs spokojeni se svou prací i s tím, jak zvládají její fyzické i duševní nároky.
7. *Šance starších lidí na trhu práce.* Zde jsou rozebrány těžkosti starších lidí v práci i při jejím hledání. Tři největší problémy starších pracovníků jsou věková diskriminace, oslabování jejich pracovního potenciálu a zdraví a nedostatek pracovních příležitostí. Zajímavé jsou názory zaměstnavatelů na starší pracovníky, které sice nejsou tak kritické jako názory veřejnosti, přesto jsou spíše negativní. Mezi veřejností přitom převažuje věkově slepý přístup k úloze zaměstnavatelů (tedy zaměstnavatelé by měli poskytovat stejné podmínky bez ohledu na věk) nad věkovou uvědomělostí

(zaměstnavatelé by měli vytvářet pracovní podmínky přiměřené potřebám různých věkových skupin). To komplikuje situaci starších pracovníků.

8. *Překročit práh třetího věku.* Autorka zde popisuje, jaká jsou normativní očekávání veřejnosti vůči seniorům a do jaké míry senioři tyto normy naplňují. Z dat vyplývá, že úlohou seniorů v očích společnosti je zejména uzavírání se do rodinného a soukromého světa (užívání si volného času, rodiny, odpočinku, koníčků...) a naopak nízká míra participace důchodců ve veřejném životě i na trhu práce. Tyto představy jsou seniory vesměs naplňovány, když se dobrovolně vzdávají své angažovanosti ve veřejném dění a řešení společenských problémů. Čerství důchodci si přitom svůj současný život pochvalují, a to zejména opět v oněch „pasivních“ aspektech – vyhovuje jim dostatek volného času, konec stresu v práci, čas na rodinu, odpočinek. Opět tak jde o komplikaci rozvíjení aktivního stárnutí v masovém měřítku.
9. *Starší lidé a soukromá sféra.* V kapitole je popsán rodinný stav a sociální situace starších lidí, množství času, který stráví prací v placeném zaměstnání i doma, jejich nejběžnější volnočasové aktivity a životní spokojenost. Lze uzavřít konstatováním, že starší lidé jsou vesměs spokojeni se svým životem, přičemž nejméně spokojeni jsou nezaměstnaní lidé v předdůchodovém věku. Naopak pracující důchodci jsou celkově mírně spokojenější, kromě aspektů trávení volného času a rodinného života, kde jsou nejspokojenější nepracující důchodci.
10. *Koncept aktivního stárnutí ve vědomí veřejnosti.* Poslední kapitola se zabývá informovaností veřejnosti o aktivním stárnutí, přičemž dokládá, že toto povědomí je nízké, ale roste. Aktivní stárnutí se však v myslích lidí pojí spíše s aktivním prožíváním času nepracujícího důchodce než s požadavkem na delší setrvání na pracovním trhu. Prodlužování pracovní dráhy Slováci spíše odmítají, a to ze třech hlavních důvodů: považují to ze strany státu za neférový požadavek, obávají se zdravotních limitů ve vyšším věku a argumentují také už tak dost vysokou nezaměstnaností.

Jak vyplývá z přehledu výše, kniha je tematicky velice pestrá. Přináší informace, data a procentuálně vyjádřené ukazatele z širokého spektra oblastí souvisejících se stárnutím, které ani nelze ve stručném shrnutí vyjmenovat. Je třeba vyzdvihnout, že autorkám a autorovi publikace se skutečně podařilo shromáždit a srozumitelně popsat obrovské množství informací. Díky čtivému jazyku a jednoduchým analýzám byl také naplněn cíl vytvořit knihu, která může sloužit jako zdroj poznání i laikům, nikoli pouze výzkumníkům a odborníkům. Ocenění si zaslouží i přehledné tabulky a grafy, přínosné jsou úryvky citací z kvalitativních rozhovorů, které dodávají textu na autenticitě.

Dalším plusem je využití mnoha různých zdrojů dat. Dle potřeb dílčích výzkumných otázek jsou v knize kombinovány výsledky čtyř sociologických šetření autorského kolektivu a data z dalších dostupných mezinárodních výzkumů a statistik. Na druhou stranu v knize chybí podrobnější popis metodologie uskutečněných výzkumů. Informace, že se jedná například o „exkluzivní reprezentativní výzkum obyvatelů v věku 45–64 roků na vzorku 1 024 respondentů“ (s. 17) je velmi obecná. Je škoda, že nebyla metodologie jednotlivých projektů popsána podrobněji (například výběr respondentů, metody sběru dat, charakteristiky respondentů v kvalitativních výzkumech apod.).

Kromě této spíše technické výtky cítím v knize podstatnější limity, které vycházejí zejména z mého očekávání, že se mi s knihou dostává do ruky práce kolektivů vědců, od které očekávám určitý sociologický nadhled, důkladnou argumentaci a ochotu podívat se na problematiku z více možných úhlů pohledu (které na problematiku aktivního stárnutí jistě existují).

Sociologický čtenář začne být vůči knize lehce ostražitý v průběhu četby předmluvy. V části věnované současnému stavu společnosti si namísto nezaujaté analýzy stavu přečte alarmující předpověď o černé budoucnosti, kterou je možné považovat za příklad demografické paniky (bližší viz Vidovičová [2008]). Umocněna je volbou dramatických slovních spojení o „prudkém poklesu porodnosti“, „nezadržitelném stárnutí obyvatelstva“, „nezvratnosti procesu“, daně za stárnutí v podobě „nižší kvality života lidí“ a „vyostřování napětí a prohlubování odcizení“ mezi generacemi. Dovolím-li si dále parafrázovat, dozvíme se ještě, že je „velmi naléhavé“ uvědomit si, že „nezamýšlené následky populačního stárnutí není možné nadále přehlížet a nechat napospas samovývoji“, protože takový postup by „téměř zaručeně vyústil do snižování kvality života nejen starší, ale i ostatních generací“ (bez konkretizace jak?). Pouze aktivní stárnutí přitom „dává naději na zvládnutí ekonomických a sociálních úskalí populačního stárnutí“. Pro mě osobně jsou tato slova v úvodu odborné publikace silným kalibrem.

Stanovisko o potřebnosti prosadit aktivní stárnutí nadále prostupuje publikací, a to jako mantra i v situacích, kde data z prezentovaných výzkumů nepodporují aktuální realnost nebo žádanost této změny. Autorka například píše, že seniory je třeba aktivizovat, mimo jiné s cílem „vyhnout (sa) pocitu osamelosti a vyradenia zo spoločnosti, šoku z náhleho ukončenia pracovnej aktivity a ťažkostiam pri hľadaní novej náplne života“ (s. 287). Přitom dle kapitoly 8 53 % důchodců hodnotí změny po přechodu do důchodu pozitivně, jen 6 % negativně. Pokud důchodce něco tíží, je to nejčastěji finanční situace (46 %), naopak nedostatek sociálních kontaktů nebo pocit neužitečnosti uvedlo dohromady jen 25 % dotázaných. V kapitole 9 je uvedeno, že naprostá většina starších lidí je spokojena se svým životem ve všech zjišťovaných oblastech. Mírně spokojenější jsou sice pracující důchodci, zde bych ale připomenula možný význam zdravotní situace jako souběžné podmínky pro setrvání v práci i pocit spokojenosti (autorky vysvětlují spokojenost pracujících důchodců jejich aktivitou a zdravím v úvahu neberou). Dle kapitoly 5 většina lidí v důchodovém věku nechce pracovat a do důchodu by chtěli odcházet dříve než odpovídá legislativě. Zdravá délka života na Slovensku je dle kapitoly 3 nízká, pouze 52 let.

Těmito úryvky rozhodně nechci tvrdit, že prosazování aktivního stárnutí je chyba. Mám ale pocit, že na základě těchto a podobných zjištění by bylo vhodné zdůraznit motivaci k podpoře aktivního stárnutí. To, že někdo fyzicky má na to, aby byl aktivní, ještě neznamená, že ho to bude těšit nebo že to po něm můžeme chtít (zde doporučuji knihu Hasmanové Marhánkové *Aktivita jako projekt*, která se zabývá odezvami diskurzu aktivního stárnutí v životech českých seniorů). Je-li současná situace taková, že veřejnost neočekává od seniorů aktivitu, senioři vesměs nejsou a nechtějí být veřejně a pracovně aktivní a přitom jsou šťastní, mám minimálně potřebu přečíst si další argumenty pro tlak na naplnění konceptu aktivního stárnutí. Těch se mi bohužel v knize již nedostalo, protože není přítomen celkový závěr nebo diskuse, která by prezentované výsledky vztáhla zpět k možnostem implementace principů aktivního stárnutí.

S absencí celkového závěru souvisí i můj pocit, že nebyly zcela vytěženy možnosti propojení zajímavých informací plynoucích z jednotlivých kapitol. Největší škoda je podle mě odtrženost analýz v kapitole 3 o zdravotním stavu od tématu třetího věku a aktivního stárnutí. Zhoršující se zdravotní stav je jedním z hlavních argumentů, jakými bývají ospravedlňovány stereotypy stáří a zpochybňovány možnosti stárnout aktivně. Čekala jsem proto v této kapitole diskusi toho, nakolik zdravotní stav umožňuje nebo znemožňuje starším lidem pracovat, participovat ve veřejném životě a vůbec žít aktivně. Podobná interpretace dat, kterou by bylo možné vztáhnout ke zbytku knihy, přitom chybí.

Na závěr bych zmínila podnět, který mě u četby opakovaně napadal a přitom v textu téměř nebyl reflektován. Jde o význam generační perspektivy. Toto téma se objevuje pouze v předmluvě, kde autorka popisuje, jak se ve Spojených státech začalo přemýšlet o redefinici stáří v aktivní součást života ne proto, že seniorů přibývalo, a bylo je proto potřeba mobilizovat (jak je tomu v Česku nebo na Slovensku pod heslem „vyvedme seniory z pasivity“), ale přirozenou cestou proto, že začaly odcházet do důchodu generace velmi aktivních občanů, od kterých se nedalo očekávat, že by se chtěly uklidit do pasivity. V tom je ale česká i slovenská společnost zatím jinde. Jak i autorka zmiňuje, současní senioři jsou generací celoživotně utlumovanou, zvyklou uchylovat se k rezignaci (s. 8). Je možné (a nutné?) tuto generaci dnes aktivizovat? Strašíme-li demografickými prognózami pro rok 2050, doporučila bych představit si, jak asi budou žít a chtít žít dnešní dvacátníci, až se přiblíží jejich důchodový věk. Lze čekat, že jejich životní styl bude stejný jako ten, který je typický pro penzisty dnes? Osobně se domnívám, že ne tak docela. V předmluvě zmíněný a obávaný samovývoj může přinést i pozitivní změny, právě díky generačním změnám v postojích a zvyklostech lidí. A mě proto napadá, zda urputná snaha o změnu současné generace starších k obrazu seniorů západních, se kterými jsou často srovnávání, není tak trochu projevem netrpělivosti spíše než reálným příslibem pro zlepšení mezigeneračních vztahů.

Literatura

- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. *Aktivita jako projekt: Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2013. ISBN 978-80-7419-152-7.
- VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4627-6.